

תוספת לחג השבועות

האם יצאו ישראל מחוץ לתחום שבת במעמד הר סיני (1) עובדות והנהגות לחג השבועות (9)
מנהג שנשתכח: הכנת 'רייזעלעך' (שושנתות) לחג השבועות וטעם 'מי השלוח' למנהג (14)

האם יצאו ישראל מחוץ לתחום שבת,

בעצם מעמד הר סיני?

והאם היה ממשות בענני הכבוד?

(דעתו של אדמו"ר הגאון הקדוש בעל "אורחות חיים" זצ"ל, בידון)

על הכתוב במתן תורה: "וירא העם וינועו, ויעמדו מרחוק" (שמות כ, טו), כותב רש"י:

"היו (ישראל) נרתעים לאחוריהם שנים עשר מיל, כאורך מחניהם, ומלאכי השרת באים ומסייעים אותם להחזירם, שנאמר (תהלים סח יג) "מלאכי צבק-ות ידודון ידודון".

(=ע"כ. על פי הגמרא במסכת שבת, דף פח.)

והקשו מן הראשונים בעלי התוספות (מובא בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג [סימן ש"צ] בשם רבנו שמשון בר אברהם משאנץ, ובספר "פענח רזא" פרשת יתרו, בשם רבנו יוסף, וכן הוא בספר "הרוקח" סימן קע"ח):

"הכיצד נעו אז בני ישראל כשיעור הליכה של י"ב מילין, והלא התורה ניתנה ביום השבת ("דכולי עלמא בשבת ניתנה תורה לישראל" – שבת דף פו:), והליכה בשיעור י"ב מילין ביום השבת, כשיעור מחנה ישראל - הינה הליכה של "מחוץ לתחום שבת" (=שהוא אלפיים אמה), האסורה בשבת??

ותירצו:

"בני ישראל במדבר, הרי מוקפים היו מארבעת צדדיהם ב"ענני הכבוד", ודינם של "ענני הכבוד" הינו דומה ל"מחיצת בני אדם", המועילה לגבי "תחום שבת", עד שכל השטח המוסגר בתוך מחיצה זו נחשב הינו כמקום אחד וכתחום אחד (=ראה עירובין מג. "נחמיה בר חנילאי נמשכה שמועתו בשבת תוך כדי הליכה, ויצא בשוגג אל מחוץ לתחום שבת. אמר לו רב חסדא לרב נחמן: נחמיה תלמידך שרוי בצער [שאינו יכול לחזור]. אמר לו: עשה לו מחיצה של בני אדם, וייכנס [עיין רש"י, שם]). הלכך לא נחשבה הליכה זו של בני ישראל בתוך תחום ענני הכבוד, כהליכה אל "מחוץ לתחום", שזה נחשב להם כאלו הלכו בשטח מגודר של חצר אחת.

ומוסיפים ומסבירים הראשונים ז"ל:

"ואף שעננים סתם, אין בהם ממש, ואינם יכולים כמובן להיחשב "מחיצה" – אולם "ענני כבוד" הללו שהלכו וליוו לכל מקום את בני ישראל במדבר, אכן היה בהם ממש, שכן הם הקיפו והגנו על בני ישראל מאחור ומקדם מפני התקפות אויב ומהתנפלויות האומות, עד שהיו מחזירים את החיצים והבליסטראות שנורו לעברם. אי לכך, בוודאי היה בהם בענני הכבוד ממש, ושפיר אפוא יכולים היו להיחשב "מחיצה" אף לעניין תחום שבת. (=ע"כ)

הוכחות רבנו בספרו "עין התכלת", כי ענני הכבוד היה בהם ממש

רבנו הגדול בעל "אורחות חיים", בספרו הנודע "עין התכלת" (בנושא מצוות התכלת בציצית), נדרש לנושא זה [=מתוך עניינו לברר, האם ישראל בעת הקמת המשכן, היו טמאי מתים מכוח מתי העגל, בצירוף "ענני הכבוד" שהאחילו עליהם מלמעלה, וזאת גרמה להם לכאורה "טומאת אהל"].

ומוכיח רבנו הגדול, כי "ענני הכבוד" לפי משמעות מדרשי חז"ל, אכן היה בהם ממש, וכדעתם של בעל הרוקח ור"ש משאנץ שדבריהם נזכרו לעיל. ("ודלא כמו שראיתי בספר אחד הנדפס מחדש" המביא דברי רבותינו הנ"ל "ודחי לה כלאחר יד מסברא בעלמא, דעננים אין בהם ממש" [=כלשון רבנו]. הכוונה כאן לכאורה לדעתו של הגאון מלובלין בעל שו"ת "תורת חסד", בחלק אורח חיים סימן לה, ס"ק ז).

שכן מצינו בגמרא מפורשת (יבמות עב:), שבמשך ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נשבה להם רוח צפונית (שהיא רוח חזקה), והטעם לכך, כדי שלא יתפזרו ענני הכבוד שהגינו עליהם. מבואר אפוא, כי ענני כבוד הללו היה בהם ממש, עד כי שייך בהם לשון "פיזור" (שאילולא היה בהם ממש, הרי רוח חזקה הייתה גורמת להם לא פיזור גרידא, כי אם ביתורם ואובדן עצם מהותם).

ראיה נוספת מביא רבנו מלשון הפסיקתא (פרשת עקב), על הפסוק "שמלתך לא בלתה מעליך" (דברים ח ד). ומקשה שם הפסיקתא: "ולא היו צריכים (בגדיהם של ישראל בכל אותה העת) תכבוסת"? אמר לו: "ענני הכבוד היו מגהצים אותם (את הבגדים)!" והרי גיהוץ – טוען רבנו – נעשה ברגיל באמצעות אבן שהיו משפשפים אותה על גבי הבגד, עד שהגיהוץ משובח ויעיל כידוע אף יותר מכביסה. ומבואר אפוא, כי עננים הללו היה בהם ממש, ואי לכך הם היו מגהצים את הבגדים ומשפשפים אותם כדבר שיש בו ממשות.

ראיה שלישית מביא רבנו מלשון נוספת המובאת בפסיקתא רבתא (על הפסוק 'אנוכי ה' אלוֹקִיךָ', פרק לד).

וזוה לשון הפסיקתא:

"ואכסך משי" (יחזקאל טז י). אמר ר' איבו, אמר הקב"ה לישראל, עשיתי אתכם 'ממש' בעולם (=משי' מלשון ממש). רבי יהודה ברבי בנימין אומר, אלו ענני הכבוד, שהיו מקיפים אותם במדבר, כמה שכתוב "לא־ימיש עמוד הענן" (שמות יג כב). (=ע"כ)

ומבאר רבנו:

הוכחת רבי יהודה ברבי בנימין מלשון "לא־ימיש עמוד הענן", נובעת מלשון "ימיש" האמור לגבי ענן הכבוד, והוא מפרש את לשון "ימיש" מלשון "ממשות" בדיוק כפי שלמד החכם שלפניו, רבי איבו. אלא שלדעתו, הפסוק מתפרש על עמוד הענן שאף בו מצינו לשון זו של ממשות ("לא־ימיש"), והיינו מן הטעם המבואר, שענני הכבוד אכן הייתה בהן ממשות! וזהו כמבואר, שהענן היה בו ממש.

עננים שיש בכוחו של רוח לפזרם – יכולים הם להיחשב "מחיצות"??

אלא שדווקא ראייתו הראשונה של רבנו "אורחות חיים" מרוח צפונית שעלולה הייתה בנשיבתה לפזר את ענני הכבוד - הינה לכאורה "ראיה לסתור", ומהווה קושי בפני עצמו:

שכן אם אכן בכוחה של רוח (מצויה) "לפזר" את ענני הכבוד - אזי איזו "מחיצה" יש כאן?? והלוא לגבי מצוות סוכה למשל, שנינו, כי מחיצותיה של סוכה צריכות להיות חזקות דיין בכדי שתהיינה ראויות לעמוד בפני רוח מצויה, ואם אין המחיצה עומדת בפני רוח מצויה, אלא מתנוודדת ונעה אנה ואנה, אזי אין דינה כ"מחיצה" ואיננה כשרה לדופן של סוכה (סוכה כב, אורח חיים סימן תרכ"ח, סעיף ב). וכך ההלכה אף במחיצות של שבת (שם, סימן שס"ב, סעיף א) ואפילו אם המחיצה עומדת בתוך בית, מקום שאין הרוח נושבת שם (סימן שטו, מג"א ס"ק ג). הכיצד אפוא, אפשר להחשיב את "ענני הכבוד" בתור מחיצות, אם אינם יכולים לעמוד ברוח צפונית מצויה??

קושיה זו מקשה הגאון "אבני נזר" (חלק או"ח, סימן רע"ח, ס"ק יא), ומכוח קושיה זאת ועוד, מסיק באמת בעל "אבני נזר", שעננים אינם יכולים להיחשב כמחיצות, כיוון שאינם עמידים ברוח מצויה.

אולם רבנו הגדול בספרו הנ"ל, מעורר גם הוא על קושי דומה, ואף על פי כן במסקנתו נשאר רבנו איתן בדעתו כי יש בענני הכבוד דין מחיצה, ואין בהם החיסרון של "אינו יכול לעמוד ברוח מצויה", למרות שרוח צפונית עלולה הייתה "לפזר את העננים".

זאת, מחמת שתי סיבות:

ראשית כל, הרי כל חנייתן של ישראל במדבר הייתה "על פי ה' יחנו ועל פי ה' ייסעו" (במדבר ט כג), ועל כגון זה כבר אמרו בגמרא (עירובין נד:): "דגלי מדבר קאמרת? כיוון דכתיב בהו "על פי ה' יחנו ועל פי ה' ייסעו", כמי שקבוע לו מקום הוא" (=רש"י: חשובה היא חנייתן להיות נידונת קבע). ומכיוון שענני כבוד הללו הם אלה שהראו על פי ה' אם לנסוע או לחנות, יש לדונם אפוא כמחיצות קבע, יותר מאשר בסתם מחיצה (=א"ה: וכן כתב לתרץ בסוף ספר שו"ת "חדוות יעקב" מהדו"ת, סימן קמ"ז).

שנית, אף שרוח צפונית מפזרת העננים ולפיכך לא נשבה להם במדבר (לדעה אחת בגמרא יבמות עב., שם), למרות הכול עננים הללו עמידים היו די והותר, שהרי רוחות אחרות נשבו להם לישראל במדבר והן חזקות לא פחות מרוח צפונית, ורוח דרומית קשה מכולן (רש"י שם), ואלו עניין "רוח צפונית" אינו משום תוקפו של רוח זו דווקא אלא משום שכוחה יפה בפיזור העננים כדעת התוספות (שם), וראה עוד שם בתוספות (ד"ה לא נשבה) שכתבו, שאף רוח צפונית נשבה להם יחד עם שאר הרוחות, שהרי אלמלא כן אין העולם מתקיים, אלא לא נשבה להם רוח צפונית "בלחוד", עיין שם.

(א"ה: וראה עוד רש"י [שם, ד"ה ואיבעית אימא] שכתב, שענני כבוד היו מקיפים את ישראל ולא יכולה הייתה חמה להיכנס, ומשמע מדבריו אלה שלכן לא נשבה רוח צפונית על מנת שישראל לא ייחשפו לקרני השמש כחום היום. אם כן אפשר שרוח צפונית אמנם מפזרת העננים, אולם אך מעט בלבד, ואף זאת בקשו משמים למנוע, לבל יכם שרב ושמם כלל וכלל).

אם ב"ענני הכבוד" היה ממשות - הכיצד נלמד ממעשה המשכן במדבר

איסור 'העברת ארבע אמות ברה"ר'??

אמנם הקושי העיקרי שאנו נתקלים כאן בעניין זה, הינו:

הרי אם ענני הכבוד שבמדבר אכן נחשבו להם לישראל כמחיצות לעניין שבת – אזי הכיצד למדה הגמרא במסכת שבת (צח.) שהמעביר ארבע אמות ברשות הרבים מקורה – פטור "לפי שאינו דומה לדגלי מדבר" (שלא היה מקורה), והרי לדבריו אף "דגלי מדבר" מקורים היו, שכן ענני הכבוד הקיפו אותם מסביב והאהילו עליהם מלמעלה?? ולכאורה קושיה זו הינה קושיה חזקה מאד, מתוך גמרא מפורשת. (וכן הקשה גם הגאון בעל "אבני נזר" שם, ואף מכוח קושיה זו הגיע כאמור למסקנה הנזכרת, שענני כבוד שבמדבר, לא היה בהם דין מחיצה).

אלא שכאן על קושיה זו, מתרץ רבנו בספר "עין התכלת" תירוץ גאוני, וכה הם דבריו:

מבואר בספרי (פרשת בהעלותך, פסקה פג) על הפסוק (במדבר יד) "וענן ה' עליהם יומם", שעמוד הענן לא היה מגן על ישראל בלילה כלל.

זה לשון הספרי:

"וענן ה' עליהם יומם". [יכול] כשם שמגן עליהם ביום, כך מגן עליהם בלילה? תלמוד לומר: "יומם", ביום הוא מגן, ואינו מגן בלילה. אמור מעתה: עמוד הענן, לא היה מגן עליהם בלילה. (=ע"כ)

והנה בידוע הדבר, כי איסור מלאכת שבת למדים חז"ל ממלאכת המשכן, ומלאכת המשכן נעשית הייתה הן ביום והן בלילה. ואף כי "הקמת המשכן" כשרה הייתה רק ביום כפי שדרשו חז"ל (שבועות טז): מן הפסוק "וביום הקים את המשכן" ביום אתה מקימו ובלילה אי אתה מקימו? מכל מקום זה רק במה שקשור ל"הקמת המשכן" והעמדתו על מכונו, אולם רוב מלאכת המשכן, כמו הובלת הקרשים והאדנים, הפריקה וההעברה, כשרה הייתה וגם נעשית במשך שעות הלילה כמו בשעות היום.

ממילא טוען רבנו, כי עיקר איסור שאסרה התורה במלאכת המשכן לבל יעבירו ארבע אמות ברשות הרבים, מתייחס הדבר לשעות הלילה, שבהן לא כיסו והקיפו אותם ענני הכבוד כלל וכאמור, ואז אכן חל איסור ההעברה ממקום למקום אפילו בתוך המחנה פנימה, שכן אז לא היו ישראל מוקפים מחיצות כלל וכלל, ודין מחנה ישראל אז היה כרשות הרבים. אולם בשעות היום, אפשר כי אכן מותרים היו להעביר בתוך המחנה, משום שאז מוקפים היו בני ישראל במחיצות של ענני הכבוד, וכאמור, וממילא לא היה על מחנה ישראל בשעה זו דין של "רשות הרבים"!

ומוצא רבנו דווקא סיוע לכך שהמדבר נחשב היה למקורה בענני הכבוד, מדברי הירושלמי.

שכן זה לשון הירושלמי (עירובין פרק ט, הלכה ה):

"אמר רב הונא, אין [דין] רשות הרבים מקורה (=דכיון שהוא מקורה, אינו רשות הרבים). אמר רבי שמעון בן כרסנה: ולא מן המדבר למדת (=איזה רשות הרבים חייבים עליו), ומדבר – מקורה היה! (=שהרי ענני הכבוד היו מקיפים אותו, ושמעין שאפילו ברשות הרבים מקורה חייב!).

(=ע"כ דברי הירושלמי)

מדברי הירושלמי הללו נמצאנו למדים, כי "מדבר" אכן נחשב למקורה בענני הכבוד. ואף כי האמורא רב הונא נחלק על דין זה, והוא סובר למרות הכול כי "אין רשות הרבים מקורה", וכן גם דעת תלמוד בבלי וכך גם נפסק להלכה - אין זאת, לדעת רבנו, משום שנחלקו בענני הכבוד, אם יש בהם ממש ואם נחשב המדבר בשל כך למקורה או לא, כי אם מחלוקת עניינית יש בדבר, הנוגע ללימוד איסור מלאכת המשכן בשבת:

האמורא רב הונא בירושלמי, כדבריו שלו עצמו בבבלי, סובר ש"אין רשות הרבים מקורה", לפי שאינו דומה לדגלי מדבר. וזאת, על שום שהמלאכה של המשכן נעשתה כאמור אף בשעות הלילה שבהן לא הייתה נוכחות של "ענני הכבוד" בשמי המדבר, כדברי הספרי וכאמור, ועל מלאכה זו חלה ונאמרה האזהרה של "איש אל יוציא למלאכה ביום השבת". ואלו האמורא החולק שבתלמוד ירושלמי, רבי שמעון בר כרסנה, סובר שהיות ועיקר הקמת המשכן 'ביום' הייתה, משום שכאמור בלילה אין להקים את המשכן, ואז הרי מוקפים ומקורים היו ישראל בענני הכבוד ולמרות זאת נאסרה עליהם ההעברה בשבת - אות היא לכך, שדין ואיסור "רשות הרבים" חל הוא אף על "רשות הרבים מקורה".

(=עד כאן – מדברי רבנו הגדול "אורחות חיים" בעניין זה).

תירוץ הגאון בעל "בית אב" על קושיית הראשונים

עד הנה עסקנו בתירוצם של הראשונים הנזכרים, שלפיו ענני הכבוד שימשו כמחיצות עבור עם ישראל, ועל ידם הותר להם בשבת לנוע כאוות נפשם בתוך גבולות המחנה, למרות גודלו.

אולם יש מן הגאונים והמחברים, המשיבים תירוצים אחרים לשאלת הראשונים, כיצד הותר להם לישראל לנוע אחורנית י"ב מיל ביום מתן תורה, שחל בעצם יום השבת.

כך למשל, הגאון בעל שאלות ותשובות "בית אב", עומד על דקדוק מעניין: הן בלשון הגמרא שלפנינו (שבת פח:), המשמש כמקור לדברי רש"י על החומש), כך נאמר שם:

"ואמר רבי יהושע בן לוי: כל דיבור ודיבור 'שיצא מפי הקב"ה', חזרו ישראל לאחוריהן י"ב מיל" וגו' (רש"י: מפחד הקול) (=ע"כ)

מתוך הדברים הללו נראה, כי רק בשני דיבורים הראשונים "אנוכי" ו"לא יהיה לך", שכן רק הם נשמעו לישראל מפי הקב"ה בעצמו כמאמר הגמרא (מכות כד.) "אנוכי ולא יהיה לך, מפי הגבורה שמענום", ולפיכך רק בהם "חזרו ישראל לאחוריהם

"ב מיל" מרוב פחד ובהלה. ואלו בשאר דיבורים אשר שמעו מפי משה רבנו ע"ה, כבר לא חזרו עוד ישראל לאחוריהם.

והלוא הציווי על השבת "זכור את יום השבת לקדשו" נאמר להם רק בדיבור הרביעי לאחר מכן, ורק אז חל עליהם איסור יציאה מחוץ לתחום (לדעת הסוברים כי איסור תחומין הינו מן התורה). הלכך לא קשה דבר, על חזרתם של ישראל י"ב מיל...

(=בהקשר לכך יש לציין, כי אף שלפי דברי חז"ל "חוקותיה במרה נצטוו", דהיינו שכבר במרה בטרם מתן תורה, נצטוו בני ישראל על השבת, זהו רק באופן כללי, אולם פרטי ההלכות ובכללם איסור תחומין, ישנה שיטה בגמרא הסוברת, כי הן ניתנו לישראל רק במעמד הר סיני. ראה במסכת שבת דף פז:, ובתוספות שם).

אולם, מציין הגאון הנ"ל, אף כי מדברי הגמרא הללו עולה לכאורה, כי רק בשני הדברות הראשונות "חזרו ישראל לאחוריהן", הרי לעומת זאת ישנו מדרש "מכילתא" ולפיו "על כל דיבר ודיבר שיצא מפי הקב"ה חזרו י"ב מיל", והמכילתא מחשב שם את כל עשרת הדברות וכמה שיעור המילין שהלכו וחזרו בהם על ידי מלאכי השרת. וכאן מובנת אפוא קושיית הראשונים, הכיצד חזרו בני ישראל לאחוריהם, אף בדברות האחרונות, לאחר שכבר נמסר להם הציווי "זכור את יום השבת לקדשו".

האם כל השורות במחנה ישראל חזרו לאחוריהם?

עוד יש מן המפרשים, העומדים על דברי רש"י (שבת פח.) שדקדק וכתב כך:

"י"ב מיל, זו היא מידת מחנה ישראל, והיו הקרובים לדיבור חוזרים מפחד הקול עד קצה המחנה (=ע"כ דברי רש"י).

ולכאורה, מדוע דקדק רש"י וכתב כי י"ב מיל "זו היא מידת מחנה ישראל", וכי מה נפקא מינה בדבר זה??

אלא, טוענים המתרצים (ראה בספר "עקבי חיים" להגאון רח"י קלאפהולץ, סימן סב), שבכוונה נקט רש"י כן בדבריו. שכן הוקשה לרש"י, כיצד מותר היה להם לישראל לשוב ביום השבת מרחק גדול כזה?? לפיכך פירש, כי רק "הקרובים אל הדיבור" מבין השורות הללו חזרו כן, מרוב יראה ופחד שתקפם משמיעת הקול האלוקי שכה קרובים היו אליו, ואלה חזרו י"ב מיל ולא יותר, שכן זהו גודלו של "מחנה ישראל", והרי כיוון שחנייתם הייתה "על פי ה' יחנו", נחשב להם מקום חנייתם כמקום קבוע, וממילא אין כאן יציאה אל מחוץ לתחום שבת.

ויש שתירצו, כיוון שחזרו י"ב מיל, הרי הדבר בהיתר, שכן רק "יותר" משיעור זה הינו אסור, אולם שיעור י"ב מיל בעצמו, עדיין נחשב כתחום שבת (ויש חולקים גם בזה).

בספר "עין יעקב" על "עין יעקב" (מאת הגאון הנודע בעל 'שבות יעקב') מתרץ, כיוון שעל פי אונס של פחד יצאו ישראל מחוץ לתחום, לפיכך נחשב הדבר אצלם כאלו הוציאוהו גוים, שמבואר בשולחן ערוך (אורח חיים סימן תה, סעיף ה), עיין שם.

לסיום העניין כאן, מן העניין להביא מדברי הרב הקדוש מאלכסנדר בספר "ישמח ישראל" לשבועות, שכתב בזה הלשון:

"ואמר רבי יהושע בן לוי: כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה, חזרו ישראל לאחוריהם י"ב מיל. עיין שם היטב בדברי רש"י (בד"ה י"ב מיל), ותדקדק בלשונו הקדוש היטב, כנראה שהיו חוזרים עד קצה המחנה, וגם קצה המחנה לא הרחיקו. ואיך עמדו כולם שם (=בקצה המחנה)??

"אך באמת הוא על דרך העניין [שאמרו] "מעולם לא אמר אדם, צר לי המקום שאלון בירושלים" (אבות פרק חמישי), והיה מועט מחזיק את המרובה.

"והעניין שם הוא, על דרך [שאמרו] "אהבה דוחקת את הבשר" (בבא מציעא דף פ"ד), והיינו מאהבה להקב"ה הוא יוצא מגדר אנושי מכל כלי הגוף, ונשאר רק הנפש, והיא רוחנית ואינה תופסת מקום.

"כן גם כאן, באמת גם קודם הקבלה היה גם כן "כאיש אחד בלב אחד", בלתי לה' לבדו, וכששמעו הדיבור, חזרו לאחוריהם י"ב מיל, היינו כדכתיב (פרשת יתרו) "וירא העם וינועו, ויעמדו מרחוק", שגם אותם שהיו עומדים קרוב להם, שהיו החשובים ומובחרים וראשים שבעם... גם המה מפחד ה' ומהדר גאון יתברך שמו חזרו לאחוריהן, וראו שגם המה אינם קרובים יותר מאחיהם שבקצה המחנה, ונעשו עוד יותר דבקים באחיהם ממש בהשוואה אחת. ומאהבת רעים, באו לידי אהבת הקב"ה ויראתו יתברך, ונעשו בטלים ומבוטלים ויצאו מכלי הגוף ממש, ולא תפסו שום מקום.. ומכוון [=כוונת] דברי חז"ל הוא, שכמעט נשארו כל הי"ב מיל פנוי, כי נשארו נשמות.. בלי גופים...

"וכעין ששמעתי על צדיק אחד כשהיה בבית המדרש של הרבי מלובלין זי"ע (=הרב הקדוש "החוזה" מלובלין) בעת עשרת הדברות, והביט בעת קריאת הדברות בבית המדרש, ונדמה לו שכל בית המדרש היה פנוי ולא נשאר בו איש, היינו גם כן כדברינו המזכרים לעיל... (=ע"כ מתוך ספר הקדוש "ישמח ישראל" מאלכסנדר, זי"ע)

עובדות ומנהגים לחג השבועות

חג השבועות – ושמחת תורה

רבנו הגאון הקדוש בעל "סדרי טהרות" ו"אורחות חיים" זצ"ל, מורגל היה להתבטא בשנינה:

"ישמחו להם 'עמי הארצות' ביום 'שמחת תורה', שבה 'מסיימים' הם את התורה.

ואלו אנחנו, תלמידי החכמים, נשמח ביותר ב'חג השבועות', זמן מתן תורתנו הקדושה, אשר בו 'מקבלים' אנו מחדש את התורה!..."

(ספר 'דור ישרים')

ב"ראדזין" בטרם חורבן עולם, בעת שעולם החסידות עמד על תילו בתפארתו, התקיימה לקראת יום טוב של "חג השבועות" אחת ה"נסיעות" הגדולות ביותר בשנה (רק בימי "ראש השנה" הגיע "עולם" יותר גדול). וכמנהג הכללי הידוע ברוב חצרות האדמו"רים בפולין כאשר חסידים ואנשי מעשה ביקשו תדיר לשחות במחיצת קודשם של רועי ומנהיגי ישראל זי"ע כ"ק מרנן רבותינו הקדושים זצלה"ה, במשך יום טוב של "קבלת התורה".

אצל רבנו כ"ק אדמו"ר הגאון הקדוש רבי שמואל שלמה הי"ד, הייתה עריכת ה"שולחן הטהור" בליל חג השבועות מתחילה באיחור רב לתוך הלילה, כאשר עם סיומה כבר היה זורח בחוץ אור היום.

בבית מדרשו של כ"ק מרן אדמו"ר רש"ש זצ"ל בראדזין, מלאו השולחנות בחסידים לומדי תורה בטהרה במשך כל שעות ליל החג, עד אפס מקום ממש. ו"קול התורה" נשמע והתנגן ברמה בחלל בית המדרש, באווירת שמחת החג של "יום טוב".

כ"ק מרן אדמו"ר מוהרא"י זצ"ל, נוהג היה לערוך בליל יום טוב את שולחנו הטהור, שעה מסוימת קודם חצות ("פירות טיש"), ונשא במהלך ה"טיש" ממדברות קדשו בענייני החג ומתן תורתנו הקדושה. בראשית ה"טיש" מכבד היה את הרה"ח ראובן וינדרבוים ז"ל בזמר "אתה בחרתנו" הידוע, אשר שורר בחצר הקודש בראדזין החסיד המופלג הנודע רבי לייבל פשוט ז"ל מווארשא

(כ"ק מרן זצ"ל היה מכנה זאת בשם: "לייבל פשוט'ס ניגון"). כמו כן היה מכבד אחר כך את הרה"ח ר' שמחה בונם הכהן אידלמן ז"ל בזמרת "מלך רחמן" או "אתה נגלית".

לאחר אמירת "תורה" וחלוקת "פירות", היה כ"ק אדמו"ר זצ"ל מבקש שיזמרו "זינגן אַ לייבעדיק שטיקעל" (=קטע ניגון עליז), ולרוב היו משוררים אז לפניו "מארש" הידוע על "ובאו כולם בברית יחד" וכן "עליונים ששו".

עריכת השולחן היה מסתיים בדרך כלל כמחצית השעה לאחר "חצות", ולאחריה היה כ"ק מרן זצ"ל יושב בקדשו בבית המדרש במשך כמה שעות והוגה בלימוד גמרא ובאמירת "תיקון ליל שבועות".

וכבר היה מעשה בשנה אחת, בליל חג השבועות בבית מדרשו של כ"ק מרן אדמו"ר זצ"ל, אשר מרן אדמו"ר זצ"ל סיים עריכת "שולחן הטהור" במרוצה יותר מן הרגיל, ומעשה שהיה – כך היה:

בבית המדרש החלו אז בסידור "שיעורי תורה" של 'מגידי שיעורים' בנושאי הלכה שונים, עבור אנשים שנמנו על לומדי ובאי בית המדרש, כשכל "מגיד שיעור" מוסר השיעור בזמן שנקבע מראש לכך.

מחמת טעות מסוימת, אירע בשנה זו כי זמנו של "מגיד שיעור" הראשון נקבע מעט מוקדם מן הרגיל, באופן אשר הזדמן כי היה זאת עדיין בטרם הסתיימה עריכת השולחן אצל כ"ק מרן זצ"ל.

כיוון שנכנס ה"מגיד שיעור" לפנים היכל בית המדרש, וכ"ק רבנו הבחין מרחוק כי הגיע בשביל למסור את השיעור, אזי תיכף אותה לו מרן זצ"ל מרחוק וקרא לו שיקרב לפניו, ואז אמר לו כמעט בלשון "התנצלות":

"הנה, תיכף ומיד כבר מסיימים אנו עריכת השולחן, ואז תוכל למסור השיעור כפי הנקבע!..

ואכן הזדרז אז כ"ק רבנו זצ"ל ביותר, ויהי לנס ופלא בהנהגתו הזכה הרחוקה מכל חששות, בענייני "בין אדם לחברו", ובפרט בכבוד תלמידי חכמים ומרביצי תורה!..

(=מפי הרה"ג רבי יוס טוב זנגר שליט"א, בעל המעשה, מגיד שיעור של "דף היומי" בבית המדרש))

מנהג קדשו של כ"ק מרן רבנו זצ"ל, להגות בתורה עד סמוך לזמן "עלות השחר" (ובשנים הקודמות עוד נשאר עד זמן טובא אחר כך, בשעה שכבר החלו בני "מניין [הנפרד] של וותיקין" בתפלתם), כשבשעת "עלות השחר" ירד לבית

הטבילה וטיהר עצמו לקדושת היום. לאחר מכן, נפנה מרן למנוחה, עד כשעה ויותר טרם "תפלת שחרית".

את תפלת "שחרית" של יום טוב, היה רבנו זצ"ל מתפלל בזמן הרגיל של תפלת שחרית בשבתות וימים טובים.

בזמן אמירת ה"אקדמות" בידי ה"בעל קורא", נוהג היה כ"ק מרן זצ"ל לעמוד עטוף בטליתו סמוך ל"שולחן" (=בימה) של "קריאת התורה", ומשמיע בלהט קודש מתוך שמחה עילאה ובאנפאה נהירין בתי וחרוזי השיר הקדוש, המשורר את שבחיו של מקום ושבחי עמו ישראל באהבה, ושבח תורה הקדושה.

לאחר תפלת מוסף, היה כ"ק מרן זצ"ל מקדש על היין באוזני קהל הקודש, מעוטף בטליתו כמנהגו בקודש, כשלפני הקידוש מחלק היה לידי המסובים בחיבה מיני מרקחת "קעז קיכען" (=עוגת גבינה) כ"מנהג ישראל תורה" הנזכר בדברי רבנו רמ"א בסימן תצ"ד (ס"ג).

בין "תפלת מנחה" של יום טוב ל"תפלת מעריב" של מוצאי החג, היה נערך בדרך כלל מסיבת "שבת אחים" בנוכחות כ"ק מרן אדמו"ר זצ"ל, ובסופה היו פוצחים בריקודי שמחה של "ובאו כולם בברית יחד" וכן "וקרב פזורינו".

מנהג ישראל ש(כמעט) נשתכח – ודבריו של רבנו הקדוש

בעל "מי השלוח" זי"ע ביסוד טעמו

בחלק ה"ליקוטים" שבסוף ספר הקדוש "מי השלוח" (חלק א), מופיע קטע דברים, המתחיל כך:

"טעם למה שמדברים ניירות עם פרחים על החלונות, בחג

השבועות"... (=המשך הדברים מדברי רבנו זצ"ל – מובא להלן)

מהי "הנהגה" זו המוזכרת כאן, אשר מקומה (לכאורה) לא יכירנה בימינו אלה בין תפוצות ישראל ומעטים המה היודעים בכלל על קיומו אי פעם? והיכן ואימתי נהגו בו?

על כך – בשורות דלהלן.

בקובץ התורני "אור ישראל" (היוצא לאור במאנסי, נ. י., גיליון מ), הופיע תחת הכותרת: "מנהג עתיק לשבועות" מאמר המתאר את המנהג האמור וחלק מן הצורות שלבש מנהג זה במקומות מושבותיהם השונים של אחינו בני ישראל (נכתב בידי הרב ירוחם אלי' גרוספלד הי"ו). לצורך עניינינו כאן, נעתיק בזאת קטעים ממאמר זה, עם הוספות שיבואו בהמשך [ומוקפים בסוגריים מרובעות], בס"ד.

"בכמה עיירות שבגליציה היה מנהג, שהילדים היו חותכים צורות שונות מנייר, והיו תולים אותם בחלונות לכבוד "שבועות". הילדים היו עושים צורות של "חיילים" הרוכבים על סוסים (=רייטערס), ואחרים עשו שושנים "רייזעלעך". והיו מקומות שקראו לצורות הללו "שבועות'לאך" (=על משקל תיבת "שבועות").

מנהג זה היה נהוג בעיר צאנז ובערי הגלילות סביבותיה, וגם בכמה ערים מאזור "בוקובינה" (=רומניה). במקומות אחרים – כנראה לא ידעו ממנהג זה [=א"ה: היו גם מקומות רבים נוספים, בפולין ובאוקראינה, שהיו נוהגים בזה, כפי שיובא בסמוך להלן]. אחרי מלחמת העולם הראשונה נשתכח קמעה מנהג זה. אמנם יש זקנים יוצאי העיר צאנז, היודעים לספר ממנהג זה. אבל יש גם מיוצאי עיר הנ"ל שאינם יודעים ממנהג זה. [א"ה: בספרו של הרה"ח ר' שלמה זלמן לרר ז"ל מצאנז אנטוורפן – "צאנז", נזכר מנהג זה במפורש, והוא ידוע כמוסמך].

כ"ק אדמו"ר מוהר"ר שלמה (השני) מבאבוב וצוקללה"ה, וכ"ק אדמו"ר מבאבוב (זי"ע, ושליט"א) סיפרו ממנהג זה.

בספר "אוהב שלום" (קאמינקא) הביא מפי כ"ק אדמו"ר מבאבוב זצ"ל, ש"על החלונות של בית הכנסת היו מציירים תמונת אנשים רוכבי סוסים, לרמז על הפסוק "רכב אלוקים רבותיים" (תהלים ס"ח, יח), המדבר מעניין קבלת התורה.

בספר "נטעי גבריא"ל" מובא, שכ"ק מרן אדמו"ר מצאנז-קלויזענבורג וצוקללה"ה אמר רמזים על המנהג...

ברם זכור לטוב קהילה קדושה "צאנז קלויזענבורג", שממשיכה עדיין עם מנהג זה, לתלות שושנים ביום חג השבועות.

והרב הקדוש רבי מרדכי יוסף מאיזביצא זצ"ל מביא בסוף ספרו "מי השלוח", טעם למה שמדבקים ניירות עם פרחים על החלונות בחג השבועות.

כי הנייר מכהה את אורה של חמה, ואכן אם יש "אור התורה", אז אין צריכים לאור אחר, וכמו שכתוב (ישעי' ח, יט) "לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם.. והיה ה' לך אור עולם".

הרה"ק רבי מרדכי יוסף מאיזביצא, מוצאו היה מהעיר "טאמאשאוו" (פולין). בספר זיכרון של העיר מביאים, שמנהג ה"רייזעלאך" היה נהוג בעירם.

בספר "לב העברי" ("צוואת משה" אות י"ד) מביא, שבעל ה"חתם סופר" סיפר בשם הרב אב"ד ברלין, שבתחילה כאשר "רמ"ד" [=ראש המשכילים בברלין, הידוע לשמצה] היה שם, הכירו על פי דיבורו שהיה "נחמץ", אבל עדיין היה מתנהג במנהגי ישראל בפיזור עשבים ואילנות ושושנים "בחלונותיו" כשאר ישראל. אבל אחר כך, גם מנהג זה כבר לא היה נהוג...

אזי המליץ עליו הרב רבי צבי הירש אב"ד ברלין: "מקודם הוא היה "מודה במקצת" שהוא חייב ב"שבועות", אולם כעת הוא הפך להיות "כופר הכול" והוא פטור מ"שבועות"...

יתכן שהמנהג נשכח קמעה מכיוון שעסק זה נעשה בידי הנערים, ולפיכך לא ידעו לשים לב לזה שהוא מנהג ישראל יסודו בהררי קודש...

(=עכ"ל לעניינינו).

בספר "הליכות חיים" (מנהגי קודש של הגה"ק מצאנז קלויזנבורג זצ"ל מובא (עמוד קנב) ז"ל:

מרגלא בפי רבנו, שב"רודניק" (=עיירת הולדתו של רבנו) נהגו לתלות על החלונות גם "רייזעלעך" שהם צורות ודמויות שונות של בני אדם ובעלי חיים, פרחים ואילנות וכדומה. גם בבית אאמו"ר זי"ע [=הרה"ק ר' צבי הירש מרודניק] נהגו כן. וכך היה נהוג גם בבית מדרשו של רבנו.

וכמה פעמים הסיח רבנו את צערו על שבדור זה נשתקע המנהג בין שאר מנהגים טובים שנשתכחו.

בכמה "ספרי קהילות" נמסר בדרך אגב על קיומו של מנהג זה בקרב עמך ישראל. בין היתר בספרי קהילות: **סטאשוב, קוצק, לאסק** (כולם בפולין), ועוד. לאחר שנמסר כאן תמציתו של מנהג, המקום להעתיק את דברי קדשו של רבנו הקדוש "מי השלוח" זי"ע כצורתם וכלשונם.

וזה לשון קדשו של רבנו בעל 'מי השלוח':

"טעם למה שמדבקים ניירות עם פרחים על החלונות בחג השבועות. כי בחג השבועות ניתנה תורה לישראל, ו'תורה אור' (משלי ו, כג) על כן מדבקים ניירות על החלונות. היינו, שהניירות ממעטים את אור השמש מלהאיר לבית, ותורה אורה, ולא צריך עוד לאור השמש כמו שכתוב (ישע' ס, יט) 'לֹא־יְהִי־לָךְ עוֹד הַשֶּׁמֶשׁ לְאֹר יוֹמָם... וְיִהְיֶה־לָךְ ה' לְאֹר עוֹלָם'."

(=עכל"ק)

לחתימת היריעה, מן העניין להביא בזה תיאור מעניין שהשתמר למנהג זה, מפרי עטו של הרה"ג הסופר רבי אלתר מאיר ז"ל (=הצופה' ה' סיוון תש"ט):

'מנהגים שונים ישנם בינינו, מהם שנתקבלו בכל תפוצות ישראל שבכל חלקי העולם, ומהם שאין נוהגים אותם אלא בחלק אחד בלבד. אני מתכוון עכשיו למנהג של הדבקת צורות חיילים וחיות בר ועופי שמים שונים על חלונות הדירות לכבוד חג השבועות.

המנהג הזה היה נפוץ מאד בפולין הקטנה: בית חרושת לתעשיית ציורי נייר היה בעיר ווינה, שהיה מספק את תצרוכתם של נוהגי מנהג זה. דפי נייר אלה היו נקראים 'שבועות'לך' או 'חג השבועות'ל', ובחלקה של המדינה היו קוראים להם גם 'ציצים ופרחים' (וביידיש 'רייזעלעך').

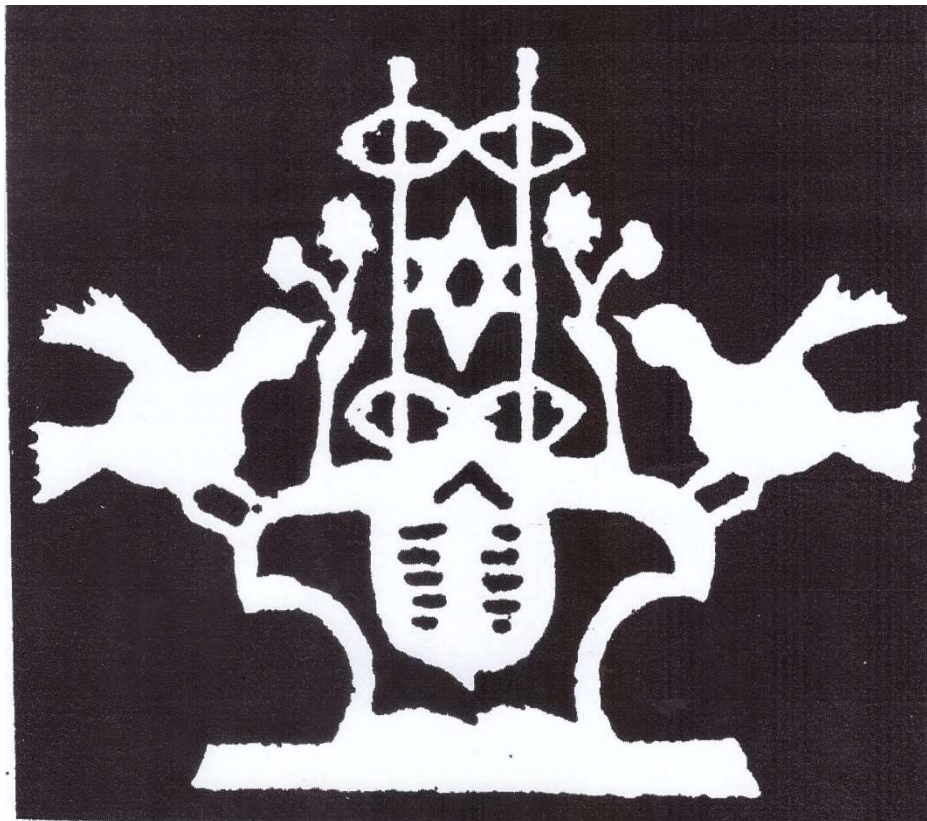
לפי שנוסד בית החרושת לתעשייה זו, היו בין אנשי הקהילה שבכל עיר ועיר אחדים שהצטיינו באומנות זו.

הרב ר' בעריש בריל ז"ל בעל 'דבש השדה' מריישא, היה אחד המצוינים בין בעלי הציור ושרטוט בזמנו. ציוריו לחג השבועות היו שובים את לב כל רואיהם. שעות רבות עמדו עוברים ושבים על יד חלונות דירתו כדי שיזונו עיניהם מציצים ופרחים שלו. את הציורים שלו היה מחלק לילדי העיר שהיו

מצטיינים בלימודם, ובשנה הבאה היה מתקן חדשים. כן היה נוהג כל שנה ושנה. לכן זכו ציוריו לפרסום רב אפילו מחוץ לגבולות עירו.

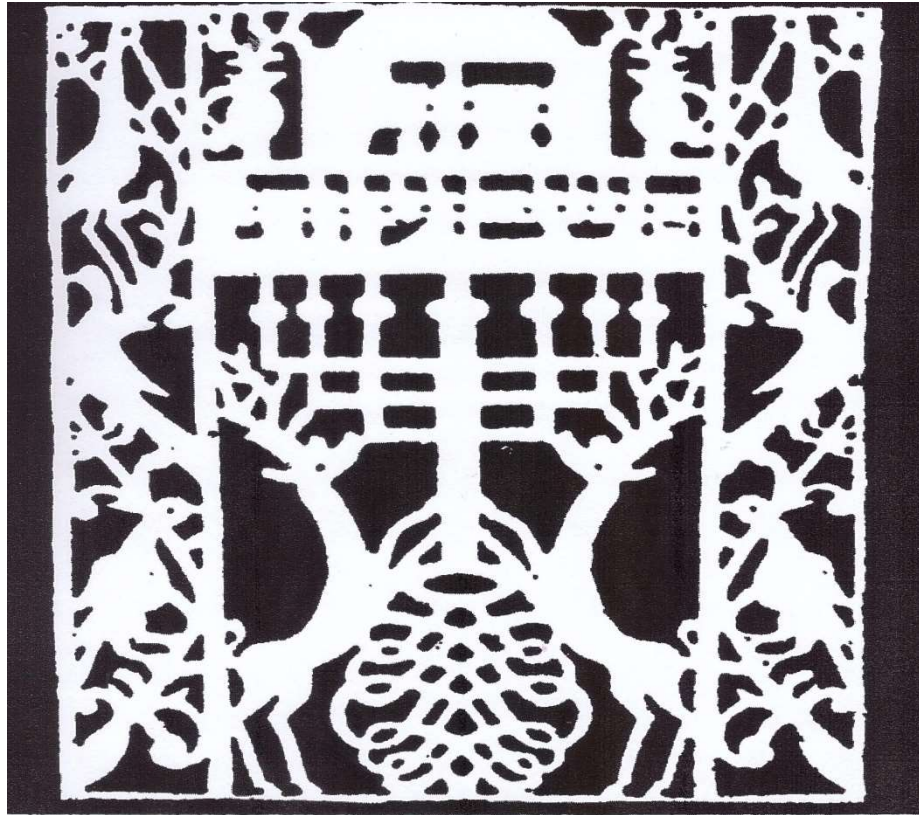
על המנהג הזה שלא נמצא בשום מקום בספרותינו, היה אומר שני טעמים: 'חיילים' מדביקים בזוגיות החלון, כדי להראות שמי שמקבל על עצמו עול תורה מעבירים ממנו עול מלכות, ועול זה מתבטא בחיילים כי הם 'מוראה של מלכות'; 'חיות ועופות' מדביקים כי הציורים האילמים האלה מראים לנו בחג קבלת התורה את השתיקה שהייתה בשעת קבלת התורה על היקום כולו כמבואר במדרש (שמות רבה, כט-ט) "כשנתן הקב"ה את התורה, צפור לא צווח, עוף לא פרח, שור לא געה, אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו 'קדוש קדוש', הים לא נודעזע, הבריות לא דברו, אלא העולם שותק ומחריש ויצא הקול 'אנכי ה' אלהיך'!

המנהג הזה לא היה מקובל בכל תפוצות ישראל. ברוסיה ובחלק המאוכלס ביותר ביהודים בפולין לא היו יודעים מזה כלל... וכשהחלה האנטישמיות בארצות שהיו שייכות לאוסטריה-הונגריה, הלך ובטל המנהג גם שם, עד שנשכח לגמרי' (=ע"כ).

כפי שראינו לעיל, נשתיירו כנראה 'שאריות' ממנהג זה בחצרות שונים, כפי הנראה רק בבתי הכנסיות הגדולים של החסידות. ובזכות 'מנהג ישראל

תורה זה, שיסודו בהררי קודש, כמאמר מרן בעל **'מי השלוח'** זי"ע, נזכה לקבל את התורה הקדושה בעצמה בגילה בדיצה ובחדווה. **אמן כן יהי רצון:**

ציור מגזרת 'רייזלך' לחג השבועות

(=מתוך ספר 'מחניים' כרך לט)

'עליונים ששו ותחתונים עלזו

בקבלת תורה.. הכתובה מסיני!

'ובאו כולם בברית יחד,

נעשה ונשמע אמרו כאחד!'

א פרייליכען יום טוב!